

Idrott och interpellation: Om tränares talhandlingar i tre sporter

© **Kutte Jönsson**

Institutionen för idrottsvetenskap, Malmö högskola

Publicerat på idrottsforum.org 2017-06-05

Med utgångspunkt i sex filmade träningstillfällen i tre olika sporter (jujutsu, gymnastik och friidrott) undersöker jag i denna artikel vad för slags idrottssubjekt tränare bygger genom sina talhandlingar. Jag försöker visa att det även i relativt vardagliga träningsituationer, i denna undersökning träning riktad till barn och ungdomar, finns ledarfilosofier som leder till att olika typer av idrottssubjekt konstrueras genom språket. Undersökningen vilar så till vida på premissen att idrottsledares språkbruk, eller talhandlingar, utgör en väsentlig del i konstruktionen av idrottssubjekt. En av de slutsatser jag drar av denna undersökning är att det tycks som om varje

sport skapar sitt eget universum, mer eller mindre lik världen i övrigt, och att det är tränarnas talhandlingar som inom sig bär på en förmåga att öppna rum för adepterna, rum där såväl drömmar som insikter om begränsningar tar plats.

KUTTE JÖNSSON är docent i idrottsvetenskap med inriktning filosofi vid Malmö högskola, och dessutom vetenskaplig redaktör för Scandinavian Sport Studies Forum. Han har författat ett flertal böcker, och har även publicerats i flera internationella antologier och vetenskapliga tidskrifter, som exempelvis *Sport, Ethics and Philosophy* och *Sport in Society*.

Inledning

Den åttonde mars 2006 kom den svenska före detta elitsimmaren Emma Igelström ut med sin självbiografi *Simmar-Emma: Min kamp mot bulimin*.¹ Tillsammans med sportjournalisten Carina Olofsson hade hon skrivit om sin resa från drömmen om att bli världsbäst i simning till förverkligandet av drömmen 2002, när hon vann VM-guld och slog världsrekordet på distansen 50 meter bröstsim som den första kvinnan att simma sträckan under trettio sekunder. Men framgångssagan var samtidigt nedsänkt i ett mörker. I svåra ätstörningar. Bulimi.

Redan ett par veckor innan utgivningen hade Aftonbladet kunnat ta del av något av innehållet. Det som hade intresserat dem mest var ett enskilt möte Igelström hade haft som femtonåring med simlandslagets dåvarande förbundskapten Hans Chrunak. Ett möte som Igelström i sin bok skildrat som en utlösande faktor för varför hon kom att utveckla ätstörningar. Vid tiden för när mötet ägde rum var Chrunak tveklöst den mest betydelsefulla personen inom svensk elitsimning. Inte bara i egenskap av att vara förbundskapten, utan också för att han var en erkänt framgångsrik tränare. Kort sagt en minst sagt viktig person för en elitsatsande, ung simmare. Som Igelström.

Endast femton år gammal hade Igelström flyttat själv från Karlshamn till Helsingborg för att på allvar satsa på simningen. I Helsingborg var Chrunak klubbordförande. En dag hade hon Igelström blivit kallad till Chrunak. Han hade synpunkter på hennes vikt. Så ska han ha sagt: ”Du är inte för tjock om du jämför dig med dem på skolgården, men för tjock för att bli bäst i världen”.² Orden fick omedelbart fäste i den femtonåriga Igelströms kropp. Detta, berättar Igelström, blev början på en tio år lång kamp mot sjukdomen bulimi. Det var detta enda tillfälle som också kom att bli en story i Aftonbladet.³ När tidningen konfronterar Chrunak, erkänner han utan omsvep att han mycket väl kan ha sagt så. Han minns dessutom samtalet Igelström refererar till mycket väl. Man kan även utläsa att han, åtminstone till del, ångrar sina ordval men avvisar samtidigt tanken på att ett enskilt samtal skulle vara den enda förklaringen till Igelströms sjukdom.

Utifrån detta enskilda exempel blir det tydligt för alla att en idrottsledares språkbruk, eller *talhandlingar*, kan ha något som kan liknas vid en *dubbel effekt*. De ordval och uttryck de använder kan bidra till att bygga en fram-

1 Emma Igelström: *Simmar-Emma: Min kamp mot bulimin*, Stockholm: Forum, 2006. Boken är skriven tillsammans med Carina Olofsson.

2 Igelström och Olofsson.s, 24.

3 ”Du är för tjock för att bli bäst i världen”, *Aftonbladet*, 28/2 – 2006.

gångsrik idrottskarriär men *på samma gång* bidra till ett (kanske) livslångt lidande för idrottaren. Oavsett effekt bidrar talhandlingarna till att konstruera idrottssubjekt.

I denna artikel kommer jag med utgångspunkt från sex filmade träningsfall i tre olika sporter (judo, gymnastik och friidrott) undersöka vad för slags subjekt tränare bygger genom sina tal till adepterna. Jag avser bland annat att visa att det även i relativt vardagliga träningsituationer finns ledarfilosofier som bygger olika typer av idrottssubjekt. Effekten av sådana konstruktioner går dock inte att omedelbart överblicka.⁴ Denna artikel är därför mer att betrakta som en förpostfäktning för de etiska frågor som ligger inbäddade i frågan om hur tränare bygger subjekt av de individer som samlas inom ramen för svensk barn- och ungdomsidrott.

Några teoretiska perspektiv

Det finns onekligen olika teoretiska perspektiv att lägga på frågan om tränar- och ledarstilar, inte minst i relation till frågan om subjektskonstruktioner. Jag kommer här att begränsa mig till två sådana perspektiv: det naturvetenskapliga perspektivet och det sociokulturella perspektivet. Men innan jag kommer in på de perspektiven finns det anledning att dröja ytterligare vid det inledande exemplet kring Emma Igelström och Hans Chrunak.

För hur ska man egentligen förstå den historien? Vad var det som egentligen hände den där dagen i Helsingborg? Till att börja med tror jag de flesta som hört eller läst om denna händelse, skulle hävda att Chrunak betedde sig okänsligt i situationen. Man kanske till och med skulle kunna begära att Chrunak hade förstått vem han hade framför sig, att han talade till en femtonårig flicka som nyligen flyttat hemifrån och därför i någon mening var utlämnad åt andra. Dessutom en femtonårig flicka med en dröm, något som i sig självt gjorde henne utsatt: drömmen om att bli en simmare på den absolut högsta nivån. Redan med avseende på dessa förutsättningar befann hon sig, med andra ord, i ett underläge i relation till sin ledare. Inbyggt i denna relation finns dessutom fler försvårande omständigheter. Som att ledaren var en medelålders man, dessutom betraktad som en av de främsta tränarna i Sverige och utöver det den person som rimligen hade störst inflytande över

4 I detta finns givetvis etiska förhållningssätt att ta hänsyn till. Dessa kommer dock inte att undersökas här. Frågor som har att göra med talhandlingar och tränareetik förtjänar i själva verket en särskild undersökning.

landslagsuttagningarna. Samtliga dessa faktorer belyser den enormt stora asymmetriska maktrelationen mellan de båda.

Men – och detta är en viktig poäng – det innebär inte att det Chrunak sa vid det nämnda tillfället skulle ha varit *fel i sak*. Tvärtom! Mycket talar för att han hade rätt – *i sak*. Förmodligen var Igelström ”för tjock” för att kunna nå sina drömmars mål. Och eftersom Chrunaks ord dessutom var sammanväxta med hans status så föll också hans exekutiva ord betydligt tyngre än om någon annan hade uttalat samma sak. Problemet handlar snarare om perspektivet han (omedvetet) intagit. Eller för att uttrycka det på ett annat sätt: Vad var det Chrunak, i den situationen, *egentligen* såg framför sig, när han talade med Igelström? Vilket var hans perspektiv? Var det en femtonårig flicka som befann sig i en utlämnande, sårbar situation? Förmodligen inte. Och om han gjorde det, så var han troligen mer inriktad på att forma henne till en världsmästare utifrån de *tekniska* verktyg som han hade tillgång till. Kanske var det främst en ”idrottsmaskin” han såg. Hennes kropp var en maskins kropp, något att finjustera för att den så småningom skulle kunna bli en högpresterande simkropp. Kunskapen om hur detta skulle göras hade han sannolikt klart för sig. På så vis blev han en representant för en ledarstil som främst ser till vad en kropp idrottsligt kan prestera. Man skulle även kunna beskriva det som att han ställde sig på bara den ena sidan av den cartesianiska dualismen mellan kropp och själ. När han talade till Igelström blev han så till vida något som kan liknas vid en kroppens mekaniker, med en verktygslåda som innehöll ett effektivt språk. Genom att uttrycka sina synpunkter på det sätt han gjorde blev dessutom Igelström ett visst slags subjekt. I samma stund orden föll över hans läppar blev hon ytterligare underordnad. Nu skulle visserligen någon kunna invända att det inte alls handlade om en subjektskonstruktion, utan snarare om en objektifiering. Det skulle naturligtvis vara ett argument som ligger nära tillhands. Även om gränsen mellan subjekt och objekt kan uppfattas som hårfin, i synnerhet utifrån detta exempel, så handlade Chrunaks ord ändå ytterst om en subjektifiering. Han betraktade exempelvis inte Igelströms kropp som ett passivt föremål utan något som skulle kunna göras om men inte utan Igelströms egen vilja.

Nu skulle man såklart kunna säga att detta exempel inte är representativt sett till hur en genomsnittlig barn- och ungdomsidrottsverksamhet ser ut. Kontexten är med andra ord inte oviktig. Igelström ägnade sig åt elitsatsning och idrottsledaren anpassade sina råd utifrån den premissen. Men även om man kan förstå detta exempel isolerat till en sådan kontext, så säger det inte desto mindre något om den betydelse språkbruk och talhandlingar har för byggandet av specifika idrottssubjekt. Talhandlingarna är, kan man anta, en

integrerad del av en idrottsfostran och i konstruktionen av idrottsidentiteter. I detta ligger att adepterna, oavsett ålder, nivå och ambition, underordnas ett språk som också är idrottens.

Det är alltså tydligt att talhandlingarna har betydelse för de idrottssubjekt som träder fram ur adepternas kroppar. Samtidigt kan detta göras på olika sätt. Den norske idrottsfilosofen Sigmund Loland skiljer exempelvis mellan två deskriptivt förankrade teoretiska perspektiv att ta hänsyn till, och som jag tidigare hastigt nämnt: dels det *naturvetenskapliga* perspektivet, som i likhet med Chrunak främst ser idrottaren som en ”idrottsmaskin”, dels det *sociokulturella* perspektivet, där ledaren eller tränaren tar hänsyn till att idrottarnas kroppar är försänkta i sociala och kulturella miljöer och därför också bör förstås genom sådana raster.⁵

Jag kommer nu att kortfattat redogöra för dessa båda perspektiv för att sedan analysera dem utifrån Louis Althusserns teori om hur subjekt skapas.⁶ Så tänker jag mig att det blir möjligt att se huruvida subjektskonstruktioner byggds av språkliga talhandlingar.

Om idrottsledares normativa målsättningar: Lolands argument

Sigmund Loland skiljer alltså mellan två olika teoretiska perspektiv, det naturvetenskapliga och det sociokulturella perspektivet.

(i) Det naturvetenskapliga perspektivet

Utgångspunkten för detta perspektiv kan enklast sammanfattas med att tränare och ledare ser på sina adepters främst som bärare av kroppar. Dessutom är det kroppar som ska ”fungera” i en särskild idrottskontext. Person och kropp smälter, så att säga, samman men det är kroppen och dess funktioner som är av störst intresse. Kroppen antas, utifrån detta perspektiv, vara en biologisk och fysiologisk storhet, eller en sammansatt fysisk massa som kan liknas vid ett objekt och som därför också kan bli till föremål för biomekaniska åtgärder. Annorlunda uttryckt ses kroppen som ett mekaniskt objekt inneslutet i sig själv. En ledare med blicken inställd utifrån detta perspektiv

5 Sigmund Loland: ”The normative aims of coaching: the good coach as an enlightened generalist”, *The Ethics of Sports Coaching*, Alun R. Hardman och Carwyn Jones (red.), London: Routledge, 2011.

6 Louis Althusser: ”Ideology and Ideological State Apparatus (Notes Towards an Investigation)”, *Lenin and Philosophy and other essays*. New York: Monthly Review Press, 2001.

ser vad som händer *med kroppen* när kroppen utsätts för övningar. Samma tränare och ledare kan förutse realistiska resultat utifrån hur kroppen bearbetas genom övningarna, vilka muskler som sätts i arbete och kommer att utvecklas och hur dessa kan komma att användas för idrottsliga ändamål. Den filosofiska utgångspunkten är alltså, som jag också tidigare nämnt, att man tydligt skiljer mellan kropp och tanke (eller själ).

Dualismen mellan kropp och själ utvecklades och etablerades filosofiskt framför allt under 1600-talet genom den franske filosofen René Descartes. Dualismen har allt sedan dess blivit utmanad av många, men den lever i allra högsta grad kvar i språkbruket. Det är fortfarande vanligt att man språkligt skiljer mellan kropp och själ, även om den filosofiska grunden för dualismen med tiden, och med fördjupad kunskap om människan, kommit att bli allt suddigare i konturerna. Inte desto mindre, vilket också exemplet med Igelström och Chrunak kan vara ett bevis för, kan den finnas kvar bland somliga idrottsledare. Det innebär inte i sig självt att ledare som omfamnar det naturvetenskapliga synsättet skulle vara omedvetna om alternativa synsätt, men deras förhållningssätt till träning och ledarskap har en lutning åt det naturvetenskapliga synsättet, vilket i förlängningen kan komma att bli det dominerande synsättet i deras arbete.

Det naturvetenskapliga sättet har dessutom sina fördelar. Det är med redskap från naturvetenskapen som nya tekniker för träning tagits fram, något som i sin tur kommit att utveckla idrotten. Det naturvetenskapliga perspektivet är med andra ord långt ifrån oviktigt. Det är exempelvis också ett synsätt som bidrar till att vissa idrottare säger sig hamna i ett *flow*, det vill säga när de frikopplat kroppen från tanken och enbart låter kroppen ”tala”. Redskapet, det vill säga kroppen, smälter i samma stund samman med sporten de utövar. Det naturvetenskapliga perspektivet har samtidigt sina begränsningar. Ensamt kan detta perspektiv leda till en ensidighet som hindrar en idrottare att fullt ut kunna utveckla sina idrottsliga förmågor. Därför kan det krävas också andra perspektiv.

(ii) Det sociokulturella perspektivet

Det sociokulturella perspektivet skiljer sig från det naturvetenskapliga på ett par väsentliga grunder. Utgångspunkten i det sociokulturella perspektivet är inte kroppen i sig självt i första hand, utan snarare kroppen försänkt i en bestämd social och kulturell miljö. Med andra ord spelar den sociala och kulturella kontexten en avgörande roll för hur vi ska förstå idrottsprestationer. Med siktet inställt på detta perspektiv går det att upptäcka hur vissa miljöer premierar högpresterande idrottare, medan andra inte gör det. Det är också

ett perspektiv som kan få oss att bättre förstå varför vissa håller sitt idrottande som en del av en livsstil. Det finns dessutom sedan länge en numera vedertagen uppfattning om att kroppar och kroppsrörelser ska just ses som sociala konstruktioner i första hand, och inte som biologiska eller fysiologiska storheter. Ett sociokulturellt synsätt innebär att kroppar och kroppsrörelser är *uttryck* för någonting. De uppstår inte bara som i ett vakuum, och är inte heller att betrakta som objektiva fakta, utan är snarare någonting som ständigt laddas med mening. Varje kroppsrörelse betyder alltså någonting bortom själva kroppsrörelsen. Loland tar själv upp ett par sådana exempel. Han nämner boxare som ofta befinner sig i framåtlutade positioner. Framåtlutningen kan inte bara förklaras med att det är det bästa sättet att skydda huvud och överkropp från motståndarens slag utan kan även *uttrycka* aggressivitet och en viljestyrd attityd, något som blir till en signal riktad mot motståndaren, som i sin tur lär påverkas av detta. Ett annat exempel är gymnasten som genom sina uppräta rörelsemönster uttrycker ett visst estetiskt ideal, men *också* disciplin och hälsa. Eller fotbollsspelare, eller andra lagspelare, som tillsammans med ett kollektiv skapar rörelsemönster och mening genom att taktiskt spela spelet på ett visst sätt. En förståelse för sådana aspekter av idrotten innebär att adepterna socialiseras in i ett specifikt sätt att tänka kring sig själva som aktörer inom en viss sport. Adepterna förväntas följa vissa mönster och riktlinjer för hur man utövar sporten. Överföringen från ledare och adepter sker både genom instruktioner och genom förebilder inom sporten. Men perspektivet omfattar även annat.

Det är exempelvis utifrån det sociokulturella perspektivet som övergripande och abstrakta idéer om idrottens värden, etiska normer och ideal, aktualiseras på allvar. I strikt mening spelar sådana frågor väldigt liten roll i det naturvetenskapliga perspektivet, men blir framträdande i det sociokulturella. Men – det finns samtidigt en paradox inbyggd i detta. Å ena sidan förväntas varje idrottare lyda de instruktioner som ledarna formulerat, som en del av socialisationen. Å andra sidan kan det finnas en förväntan om att adepterna ska vara oberoende och snarare stimuleras och motiveras av kreativitet. En bra tränare, menar Loland, är medveten om denna spänning, och låter därför idrottarna använda sina kreativa förmågor för att kunna utvecklas som idrottare. Samtidigt får inte avsteget från idrottens mer disciplinerande sidor vara för långt. Det blir därför något av en balansakt mellan två positioner. Också detta blir en del av en övergripande socialisationsprocess.

Nu kan visserligen socialisation innebära olika saker. Många gånger har processen positiva följder. Samtidigt finns det, som bekant, mörkare sidor som också följer i idrottssocialisationens spår. Det kan exempelvis handla

om tränare som enbart ser till de idrottsliga prestationerna utan någon hänsyn till idrottarnas fysiska eller mentala välbefinnande; eller tränare som medvetet använder mobbning för att skapa laganda; eller tränare som blundar för de problem som kan följa i spåren av selektering och tidiga elitsatsningar, och så vidare. Med andra ord är det inte i moraliskt hänseende självklart att det sociokulturella perspektivet är att föredra framför det naturvetenskapliga.⁷

I sin artikel argumenterar nu Loland för att både det naturvetenskapliga perspektivet och det sociokulturella perspektivet bör rymmas inom varje ledare, för att ledaren ska kunna bli den *upplysta generalist* som Loland anger som ett ideal. Det han avser med detta är ledare som inte endast söker vetenskaplig kunskap utan även har förmåga att reflektera kring sina handlingar. Det är personer som ska kunna fatta snabba beslut utan att bortse från moraliskt sunda intuitioner. Och om det uppstår moraliska dilemman, så ska idealt sett samma personer äga förmåga att väga de olika sidorna av saken för att sedan kunna fatta kloka, genomtänkta beslut. Ledarna ska med andra ord ha förmåga till det som med aristoteliskt språkbruk lyder under begreppet *fronesis*, ”praktisk visdom”. Och detta innebär, i sin tur, att de ska kunna handla i enlighet med rättvisa, empati och förståelse på ett entusiastiskt vis. Dessutom, hävdar Loland, bör en bra tränare eller ledare kunna stimulera idrottarna till att bli moraliska agenter med frihet att välja och förmåga att kunna ta ansvar för sina handlingar.

Nu tror jag de flesta – i teorin – skulle dela en sådan uppfattning. Men det handlar samtidigt om *ideal*. Problemen uppstår vanligtvis när teorin landar i verklighetens landskap, där även sådant som inte enkelt kan hängas upp i teorier plötsligt blir något man tvingas ta hänsyn till. Det vill säga när kartan och terrängen inte sammanfaller och det uppstår sår i subjekten. Å andra sidan är det kanske just genom subjektskonstruktionerna som man också får möjlighet att, åtminstone teoretiskt, fånga dimensioner som inte idealen om den goda tränaren eller ledaren lyckas fånga. Det är åtminstone en tanke värd att pröva. Frågan är dock hur subjektspositioner byggs.

Om att bli subjekt: Althussers teori

Vad som egentligen konstituerar ett subjekt kan förklaras på olika sätt. Men generellt sett är ett subjekt underordnat något (eller någons ”blick”). Det är

7 Loland 2011, 1-22.

när en individ som blir ”något” eller ”någon” genom samhällsinstitutioners och/eller kulturers försorg. Men *hur* blir man ett sådant subjekt?

En av de mest inflytelserika teorierna i den här bemärkelsen kan tillskrivas den franske filosofen Louis Althusser. I sin berömda artikel ”Ideology and Ideological State Apparatus (Notes Towards an Investigation)” formulerar han sin teori om hur ett subjekt skapas. Althusser menar att ett subjekt inte kan bli till utan en ideologi som genom sina representanter *tilltalar* individer. I samma stund som individerna tilltalas blir de till subjekt, underordnade ideologin. För detta har han ett begrepp: *interpellation*. När en individ interPELLERAS sker en omvandling från att vara en individ till att bli ett subjekt. Eller som Althusser själv uttrycker saken: ”all ideology hails or interpellates concrete individuals as concrete subjects”.⁸ För att ytterligare förklara sin teori använder han ett exempel som kommit att bli berömt:

I shall ... suggest that ideology 'acts' or 'functions' in such a way that it 'recruits' subjects among the individuals (it recruits them all), or 'transforms' the individuals into subjects (it transforms them all) by that very precise operation which I have called *interpellation* or hailing, and which can be imagined along the lines of the most commonplace everyday police (or other) hailing: 'Hey, you there!'

Assuming that the theoretical scene I have imagined takes place in the street, the hailed individual will turn round. By this mere one-hundred-and-eighty degrees physical conversion, he becomes a *subject*. Why? Because he has recognized that the hail was 'really' addressed to him, and that 'it was *really him* who was hailed' (and not someone else).⁹

Nu är frågan: Går det att placera den teoretiska teater Althusser iscensätter i sitt exempel i en vardaglig svensk idrottsrörelsepraktik? Jag tror det är möjligt. Men för att det ska låta sig göras måste vissa överföringar först äga rum. Som att byta ut polisen mot en annan auktoritet, och att byta ut den promenerande personen mot en annan gestalt. Här blir det fråga om att byta ut polisen mot en tränare eller ledare, och den promenerande personen mot en idrottsutövande person. När den manövern är genomförd så behöver man även säga något om själva ideologin som trots allt utgör ett fundament i den althusseriska teoriteatern. Även en sådan står dock att finna.

8 Althusser 2001, 117.

9 Althusser 2001, 118.

Det är sedan länge etablerat att den svenska idrotten (så som vi känner den) vilar på ett ideologiskt fundament delvis hämtat från folkrörelseideologierna (med sina normer och ideal) och delvis påverkat av företrädesvis den olympiska ideologin (med sina normer och ideal). Jag tänker inte här fördjupa mig i någon av dessa ideologier, utan här endast erkänna existensen av dem och dessutom anta att ideologierna har en betydelse för hur människor inom idrotten förhåller sig till de egna praktikerna.

Som framgår av Althussers exempel spelar språket en avgörande betydelse. Polisen i exemplet är inte bara en representant för samhällets bärande ideologi; sättet polisen uttrycker sin auktoritet på är genom språket. Hans tillrop bär inom sig en ideologi som gör att flanören transformeras från individ till subjekt, infångad och underordnad genom språket.

Med stöd i dessa teoretiska resonemang kommer jag nu att närma mig de tre empiriska exempel som ligger till grund för denna undersökning.

Tre sporter, tre språk: jujutsu, gymnastik och friidrott

Det empiriska underlaget för denna artikel utgörs av träningspass från tre olika sporter: jujutsu, gymnastik och friidrott. Sinsemellan är det sporter med helt skilda ursprung och karaktär. Detta kan belysas på flera sätt. Jujutsu med sitt ursprung i österländsk (eller mer exakt japansk) idrottskultur, gymnastik med ursprung i såväl den tyska Turnen-gymnastiken som den svenska linggymnastiken, samt friidrott med ursprung i den brittiska idrottskulturen. När det gäller de västerländska idrotterna finns dessutom längre historiska rottrådar som löper till antikens Grekland. De historiska rötterna är emellertid en sak, vad som konstituerar respektive sport en annan. Jujutsu är en kampsport som utövas person mot person. Friidrott består av en mängd olika grenar, som var för sig kräver olika förmågor för att kunna bemästras; det är dessutom en idrott som till sin karaktär är både individualistisk och kollektiv. Gymnastik är en bedömningsport där de estetiska uttrycken är av central betydelse. Detta, kan man utgå ifrån, har betydelse för hur tränare och ledare i respektive sport uttrycker sig gentemot sina adepter – och i förlängningen kanske också vilka slags subjekt de genom språket konstruerar.

I december 2014 och i januari 2015 ägde några träningspass i nämnda sporter rum någonstans i Sverige.¹⁰ Träningspassen videodokumenterades.

¹⁰ Det empiriska materialet består av ljud- och videoupptagningar från två träningstillfällen för respektive sport. Adepterna består av barn mellan 8-10 år. Inspelningsstiden per idrott

Kameran var främst riktad mot ledarna. Endast i förekommande fall råkade även adepterna hamna i bild, men deras reaktioner var av mindre intresse. Det var ledarna och deras *tal* som var av främsta intresse. Och utifrån de tre exempel som det empiriska bidraget består av, och utifrån de nedslag som enskilda träningstillfällen med nödvändighet endast är, blir det tydligt att det talas på skilda sätt beroende på sport. Eller för att tala med Althusser: adepterna interPELLERAS på olika sätt.

Innan jag kommer in på de olika sporternas skillnader och likheter när det kommer till den talade relationen mellan tränare och adepter, kan det vara på sin plats att göra några reservationer. Skillnaderna och likheterna kan naturligtvis ha olika orsaker. Exempelvis (i) kemin mellan tränare och adepter, (ii) tränarnas kunskaper, engagemang, erfarenheter, ålder, och så vidare, (iii) rummet eller idrottsmiljön i sig självt, (iv) dagsformen hos samtliga inblandade, et cetera. Samtliga dessa reservationer, som säkert skulle kunna mångfaldigas ytterligare, kan självklart ha betydelse för det som händer under träningstillfällena. Dessutom är det inte självklart kameran och ljudanordningen registrerade precis allting. Det vill säga: det går inte att utesluta att det finns glapp mellan olika sekvenser i de olika händelseförloppen, glapp som inte fångats ens av kameran. Till detta följer ytterligare ett lager av möjliga reservationer, t ex uttolkarnas reaktioner på det inspelade materialet. Hur man som uttolkare tolkar ett givet material är också det beroende på hur man uppfattar världen och det man ser registrerat på filmerna. Att borra sig igenom alla dessa lager av reservationer, för att komma till en punkt där någon form av sanning framträder, kan med andra ord vara en ömtålig expedition. Världen, så som den framträder för ens yttre och inre blick, skulle alltså med vissa förskjutningar i perception kunna te sig annorlunda. Å andra sidan: så som ett material insamlas och tolkas blir också en integrerad del av världen.

Med det sagt kan man fråga sig vad som egentligen händer de där kvällarna i slutet av december 2014 och januari 2015. Hur talade tränarna? Hur interPELLERAS adepterna? Jag har redan antytt att det fanns skillnader. Och skillnader fanns. Men vilka var de?

Redan i inledningen av träningspassen bemöttes adepterna på olika sätt beroende på sport. Friidrottstränarna var exakta i sina tidsangivelser. Exakt

omfattar cirka 2-2,5 timmar. I friidrott och jujutsu är träningsgrupperna könsblandade, medan det i gymnastik enbart består av flickor. Populationen utgörs av ungefär femton till tjugo barn. Under inspelningarna bar endast tränarna diktafon. Det var också enbart tränarnas tal som var av intresse för undersökningen, inte barnens respons eller reaktioner på talet. Inspelningarna genomfördes i december 2014 och januari 2015 av Korphult Kompani AB.

sju minuters uppvärmning var att vänta adepterna. Uppvärmningen bestod av jogging, vilket möttes med missnöje. Missnöjet bemöttes av tränarna med att det idag skulle bli en ”jobbig träning”, inte minst för att även styrketräning fanns på schemat. Att det skulle bli ”jobbig träning” kom senare också att upprepas, som för att ytterligare understryka allvaret med träningen.

Vid gymnastikpasset lät det annorlunda. Tränarna kallade till sig sina adepters och bad dem att ställa upp sig ”i en snygg förstaposition”. Genom det ville tränaren inte endast ha uppmärksamheten riktad mot sig, utan också som för att signalera att adepterna lämnat en ”kropp” och klivit in i en annan: gymnastens kropp. Med ett ömsom ledigt språkbruk, ömsom ett språk kraftigt präglad av gymnastisksportens egna tekniska begrepp, gick tränaren igenom kvällens övningar.

Jujutsu-passets inledning skiljer sig i detta avseende markant från de två övriga sporternas, dock med en gemensam sak med gymnastikens: den i det närmaste rituella inledningen. Om gymnasterna ombads ställa upp sig i en ”förstaposition”, så inleds jujutsu-passet med en inövad hälsningsfras. Tränaren frågar barnen vem som vill hälsa välkommen. Varpå följande scen utspelar sig:

Tränaren pekar mot ett av barnen: Du säger *sensei*.

Sedan till ett annat barn: Du säger *ni*.

Och till ett tredje barn: Du säger *rei*.

Ett av barnen säger: *Sho men*.

Alla svarar: *Sho men. Ni. Rei*.

Ett av barnen säger: *Sensei*.

Alla säger: *Sensei*.

Alla säger: *Ni. Rei*.

Alla säger: *Rei*.

Hälsningsfrasen utförs i en speciell hälsningsposition, där de hälsar på varandra och på *sensei*. *Sensei* motsvarar en tränare, men har noga taget delvis en annan status än en ”vanlig” tränare eller coach i västerländsk mening. Kort sagt finns det en kulturell skillnad att ta hänsyn till för att förstå hur en *sensei* står sig i relation till en tränare eller coach. *Sensei*-begreppet inrymmer helt enkelt andra innebörder än de man finner hos en tränare eller coach. Det innebär också att termen inte är helt enkelt att översätta till ett västerländskt språk- och tankesystem. Med det sagt, och för att ändå göra ett försök att förklara begreppet, kan en *sensei* liknas vid en ”mästare” eller lärare

med särskild status. En hederstitel, om man så vill. Traditionellt sett kan det vara en politiker, domare, läkare eller präst. Men också idrottstränare. Detta, skulle man kunna tänka sig, saknar inte betydelse för att förstå vad som pågår i de traditionella österländska, och i synnerhet japanska, sporterna. Att kliva in i en sport som jujutsu blir i sig självt som att ta ett steg bort från en västerländsk idrottskultur till en helt annan, även om övningarna äger rum i en västerländsk miljö. Detta är något som för övrigt sker på ett mycket konkret vis redan innan träningspasset börjar. Innan man går in i rummet ska man göra en bugning mot rummet. I detta rum förekommer sedan andra ritualer och traditioner än de västerländska man lämnar bakom sig så snart man kliver över tröskeln. Den här typen av kulturella skillnader blir kanske som tydligast när man ställer en österländsk sport som jujutsu mot västerländska sporter som friidrott och gymnastik. Språkdräkten blir plötsligt en annan. Man skulle även kunna tala om skilda idrottsfilosofier. Men betyder det automatiskt att det skapas olika idrottssubjekt genom detta? Svaret får nog sägas vara ja.

Det blir åtminstone tydligt i hur de olika tränarna interPELLERAR sina adepter. Adepterna underkastar sig ett språk. Med Althussers ord kan man säga att de ”inkallas” till att bli någonting de annars (kanske) inte är eller ser sig som. Som när gymnastiktränaren benämner sina adepter *gymnaster*. I det ögonblicket blir tränaren polisen i Althussers teoretiska teater. Från att ha använt deras förnamn i de enskilda momenten, blir de *gymnaster* (eller det mer lediga ”gympisar”, vilket inträffar vid något tillfälle). Och de lystrar, de *blir* i den stunden *gymnaster* och inte sina vanliga namn och identiteter. Kanske skulle man kunna säga att tränaren, i den stunden, gräver fram ett inre rum i dem där de kan få vara *gymnaster* eller idrottssubjekt. Samtidigt: genom att växla mellan deras egna, personliga namn och den mer anonymiserade benämningen ”gymnaster” påminns man om bandet mellan världen utanför gymnastiksalen och den värld som gymnastiksalen består av, med sina egna, tekniska begrepp, med sina redskap och med sin historia instansad i väggarna.

Rummets betydelse för konstruktionen av idrottssubjekt kan med andra ord inte underskattas. Detta gäller kanske främst inom jujutsu. Som när *sen-sei* efter den inledande hälsningsceremonin säger:

Och ni vet om att det inte finns något religiöst eller politiskt i hälsningen, utan det är vad vi lärt oss i Japan, att man ska vara glad och tacksam över att man har en träningslokal för att lära sig och träna i, man ska vara glad och tacksam att man har träningskompisar, annars hade man

inte kunnat lära sig jujutsu, man ska vara glad och tacksam att man har instruktörer som kan lära ut det, och det är det vi är jätteglada över.¹¹

Genom detta tillägg till hälsningsfrasen är det som om också rummet blir en del av subjektsskapandet. Utan rummet, som blir till ett eget universum, skulle subjektsskapandet inom ramen för sporten jujutsu ha spruckit. De fysiska väggarna bidrar till att täta subjektskonstruktioner, som också innebär en form av (ödmjuk) underkastelse.

Om gymnastiken och jujutsun har sina uppenbara likheter i det rituella skapandet av såväl rummet som subjektet, så råder annat när det kommer till friidrottspassen. Under friidrottspassen konstrueras andra slags subjekt. Man skulle, något tillspetsat, kunna likna det vid ett slags subjekt som i viss utsträckning påminner om de subjekt som skapas i en soldatkultur. Mycket av de övningar som instrueras sker utifrån något som kan liknas vid ordergivning. Från det inledande, nästan stränga, orden om att träningen kommer att bli ”jobbig” (det vill säga möjligen smärtsam) till de avslutande lekarna, löper en röd tråd där adepternas prestationer sätts i det främsta rummet. Träningspasset präglas dessutom av tillrättavisningar och verbala instruktioner om hur de olika övningarna är tänkta. Mycket ska hinnas med. Adepterna vallas från station till station, nya direktiv och sedan en ny station. Det är som om det existerar ett bestämt schema att följa. Tränarna skyndar på adepterna vid varje station, och det finns lite tid till att stanna upp och reflektera. När någon tvekar i steget, manar tränaren på och hävdar att det visst går ”jättebra”. Och när det går bra, kommer uppmuntrande ord. Men mellan avbrotten, när är dags att byta station, eller när det är tid för paus och en kort vila, blir det okoncentrerat. Okoncentrationen följer med in till nästa station, och möts överlag med ny ordergivning. Det är emellertid inte nödvändigtvis strängt, utan mer uppmuntrande och bestämt. Mot slutet av passet kommer en fråga om det är slut nu, men svaret är att det är ytterligare fyrtiofem minuter kvar av passet. Passet som sådant påminner i hög grad om skolans vardag, där skolbarnen också vallas från ”station” till ”station”, från ämne till ämne, utan att riktigt avsluta något pass.

Ur ett sådant subjektsskapande väcks inte bara okoncentrationen utan även motståndet. I gliporna som skapas mellan de många och olika instruktionerna växer motståndshandlingarna. Man kan se det ske när några ur gruppen lösgör sig från sin subjektsposition och agerar på sätt som inte är en del av schemat. Som när någon börjar leka med de uppställda konerna eller hoppar runt i stavhoppningsmattan utan tillåtelse. Dessa individuella avsteg

11 Tränarens tal 11/12 – 2014.

från tränarnas plan påverkar naturligtvis alla i rummet, och kanske sprider det sig också en osäkerhet om vad som egentligen pågår. Talhandlingarna som fyller träningslokalen tycks i någon mening handla om att skapa subjekt som inom sig själva bör utmana sina egna gränser; inte bara gränserna för vad en friidrottskropp kan tänkas åstadkomma utan också smärtans gränser. En tränare frågar en adept om det gör ont, adepten svarar nej, varpå tränaren manar på att ”komma igen” och ”köra” (vidare). Omtänksamheten i frågan omvandlas vid korrekt svar till en uppmaning att bara fortsätta övningen. Också den typen av scener skulle kunna sorteras under något som kan liknas vid en soldatmoral, det vill säga att inte tänka så mycket eller känna efter så mycket, utan bara *göra* och på det sättet komma vidare.

Tre exempel, tre nedslag i tre sporter. Vad kan man göra av det? Vilka slutsatser går att dra utifrån frågeställningen om hur subjekt skapas i olika idrottsliga rum? Några går åtminstone att göra, även om det naturligtvis inte täcker allting.

Som framgått har sporter som friidrott, gymnastik och jujutsu olika språk, åtminstone sett utifrån det empiriska material som legat till grund för denna analys. Och det man kan konstatera är att adepterna *interpelleras* på olika vis beroende på sport, tränare och tillfälle. Man kan nog också utgå från att sporternas inneboende karaktär och egenskaper spelar en inte obetydlig roll i den konstruktionen. Tränarna har ju också subjektifierats som tränare i en viss sport, något de med sina personer sedan överför till adepterna som också blir till särskilda idrottssubjekt. Och det är inte minst genom *talet* och de *talhandlingar* som uttrycks, som *gör* adepterna till idrottssubjekt. Som när gymnastiktränaren kallar adepterna för *gymnaster*, eller som när jujutsu-tränaren, via bruket av japanska uttryck, låter adepterna bli en del av idrottskulturella seder härstammade i ett österland. I den här bemärkelsen utmärker sig inte friidrotten lika tydligt. Men det betyder inte att det inte byggs subjekt. Också bland friidrottarna byggs idrottssubjekt, men subjektet som skapas överensstämmer i viss mån med förutfattade meningar om hur subjekt inom en mer öppet disciplinär ordning (som också är idrottens), med konsekvensen att man först kanske inte riktigt upptäcker den. Det är en ordning som i viss grad möjligen påminner om skolans ordning, och därför har blivit så pass normerande att man inte ser den norm som de flesta är bärare av (med eller mot sin vilja). Friidrottsexemplet är så till vida inte tillräckligt avvikande jämfört med hur subjekt skapas inom andra undervisnings- eller disciplineringsinstitutioner (som i skolan eller inom militären). Detta får som konsekvens att det inte finnas mycket ”mystik” kring friidrot-

ten i det här avseendet, en mystik som mer infinner sig när det kommer till jujutsu eller gymnastik, om än på olika sätt.

Inte desto mindre är samtliga dessa exempel utsnitt ur vardagsscener inom svensk idrottsrörelse; scener som pågår varje dag, varje vecka. För de inblandade må verksamheterna avmystifieras eller avförtrollas, men i orden föds samtidigt ständigt nya subjekt och nya underordningar.

Avslutning

Så vilka slutsatser kan dras av denna undersökning? Jag inledde med ett exempel där en före detta elitsimmare i sin självbiografi berättade om idrottens mörkare sidor för att sedan resonera kring subjektspositioner utifrån ett empiriskt material från tre skilda sporter, långt ifrån elitsatsning och olympiska segrar. Steget kan i förstone verka långt. Men samtidigt, skulle jag vilja påstå, behövs det nog inte mycket för att gapet mellan fallet med Emma Igelström och de tre nedslagen i svensk barn- och ungdomsidrotts vardag täpps igen. Ytterst handlar det om språkbruk. Oavsett nivå på idrotten. Ibland till och med endast några mindre väl valda ord, eller kanske en höjning eller sänkning av rösten, för att orden ska landa på sätt som får långtgående konsekvenser – på gott och ont. Återigen: det handlar om språket, men också om etiska överväganden som finns inbäddade i språkbruket. Och till det hör onekligen språkets förmåga att bygga subjekt av individer. I samtliga mina exempel handlar det dessutom om idrottssubjekt. Att göra idrottare av individer.

Hans Chrunak ”skapade” så till vida Emma Igelström genom språket. Hon blev ett subjekt genom hans naturvetenskapligt färgade glasögon. Hon var i hans ögon något av en idrottsmaskin. Med utgångspunkt från Sigmund Lolands kontrastering mellan den naturvetenskapligt respektive den socio-kulturellt förankrade ledarfilosofen, så finns den även försänkt i det empiriska materialet jag i den här artikeln redogjort för. Så skulle man kunna hävda att det språk friidrottstränarna använder i mötet med sina unga friidrottare är präglad av ett naturvetenskapligt synsätt på idrottaren. De kroppsövningar som görs stannar i hög grad i adepterna själva. Gränserna som ska överträddas är adepternas egna gränser. Leken är satt på undantag, till förmån för mätbara prestationer vilka antingen applåderas eller korrigeras. Det innebär att de görs till ett visst slags subjekt. Friidrottsexemplet diametrala motsats är så till vida jujutsun. Här är tränaren (eller *sensei*) noga med att inte bara inkludera alla till en grupp utan även rummet de befinner sig i. Tränaren

omsätter dessutom de kroppsliga förmågorna i intellektuella utläggningar, som när han beskriver att hälsningsfrasen, som inleder varje träningspass, varken är religiös eller politisk utan snarare överskrider den typen av gränsdragningar. På så vis blir subjekten också en integrerad del av miljön. Deras kroppsrörelser blir en del av rummets arkitektur, men rottrådar till en gammal historia. Gymnastikexemplet skulle, mot bakgrund av friidrottens och judutsuns ytterligheter, kunna ses som något av en brygga mellan det naturvetenskapliga perspektivet och det sociokulturella perspektivet. Gymnastiktränaren interPELLerar sina adepter med att kalla dem gymnaster, även om det också händer att adepternas egna namn används. Tränaren visar dessutom medvetenhet om att deras övningar är en del av en kultur och en miljö, och inte enbart en fråga om mätbar prestation.

Tidigare nämnde jag att det finns en rad reservationer att göra vid en sådan här undersökning, som alla handlar om att det kan finnas tillfälligheter som gör att vissa slags subjekt byggs och som inte enkelt kan låta sig fångas med vetenskapliga metoder. De gäller fortfarande. Att det talas på olika vis i samband med idrottsutövning är i sig självt inte konstigt. Men frågan är fortfarande vilken egentlig betydelse det har för att förstå hur idrottssubjekt skapas. Det är exempelvis inte uteslutet att tänka sig att de olika subjektskonstruktionerna innebär att man har skäl att anta att de olika uttrycksformerna står längre från varandra än vad man först tror. Men framför allt betyder det kanske att varje sport skapar sitt eget universum, mer eller mindre lik världen i övrigt. Oavsett vilket kan man utgå från att språket har en förmåga att öppna rum i adepterna, där såväl drömmar som insikter om begränsningar tar plats. Detta inre landskap är också etikens landskap. Tränarna som träder in i detta landskap vandrar ibland i sankmarker när de ikläder sig rollen som auktoriteter inför sina adepter. Ur detta faktum vecklar en rad stora, svåra frågor ut sig. Frågor som kräver en egen undersökning.¹²

12 Artikeln är författad inom ramen för forskningsprojektet *Språk i idrottskontext – medel för makt, lärande, demokrati?* som är delvis finansierat av Centrum för Idrottsforskning (CIF).